

Андрій РЕПА

БАРБАРА КАССЕН: ЕФЕКТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ “ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЛОВНИКА ФІЛОСОФІЙ”

Мовою Європи є переклад

Умберто Еко

Нещодавно у Франції вийшов грандіозний “Європейський словник філософій”. Це видання, вочевидь, стає неабиякою подією у філософській боротьбі за новий сенс Європи. Адже ставкою у цій події є проблематика мовних і політичних кордонів між державами, культурами, індивідами. Кордони, власне, суперечать принципам демократії, тому переклад (translation) стає не просто інструментом комунікації, а й етичним принципом активної дії та протидії. Як завше, саме інтернаціонал філософів усіх країн об’єднаної/роз’єднаної Європи згуртовується навколо ідеї культурної рівності та єднання неповторних множинностей.

На запрошення Французького культурного центру та видавництва “Дух і Літера” 20 квітня до Києва завітали добре знані в усьому світі філософи Барбара Кассен та Філіп Рено. Вони презентували “Словник” для української публіки й говорили про політичні й культурні засади сучасної мовної політики самої філософії. Принципове значення для авторів “Словника” набуло усвідомлення особливого (мікрокосмічного) існування кожного філософського терміна в макрокосмі усіх інших термінів. Звідси парадоксальна “неперекладність” понять з однієї мови на іншу, що таки “перекладаються” завдяки збереженню їхньої унікальної ідентичності шляхом розповіді про неї. І ми розуміємо, що ці розповіді так само безкінечно відкриті та суб’єктивні. Скажімо, як перекласти слово “правда” на іншу мову? Truth? Veritas? Justice? Як передати всю розщеплену ризоматичність слова як енергетичний ефект-феномен? (Адже, не таємниця, для “нашого” вуха слово “Правда” – це радше *газета*. Але ж не тільки...) Я наводжу лише один приклад, а у “Словнику” їх представлено безліч! На них позначилася й непересічна оригінальність авторів, відомих сучасних філософів, серед яких з-поміж

багатьох згадаймо лишень Етьєна Балібара, Алена де Лібера, Алена Бадью, українських філософів Костянтина Сігова, Тетяну Голіченко, Андрія Васильченка, Валентина Омелянчика... Але скільки є ще інших!

Керівником цього “проекту” виступила Барбара Кассен, знавець античності, яка досліджує філософію мови й те риторичне “виробництво”, яким мова творить світ і є ним. Неабиякий інтерес до софістичних “ефектів”, які утворюють суб’єктивність і плоть культури, спонукав Кассен до ангажованої позиції щодо політичної дієвості мовлення. У Києві під час зустрічі за участю Філіпа Рено, знавця правничих розбіжностей між американською та континентальною філософіями, ще раз наголошувалося на необхідності встановлення політичної сутності мовно-культурних практик. Адже, як зазначає Барбара Кассен, сьогодні ми опинилися поміж двома небезпечними тенденціями: і з одного боку, “глобалізується” примітивна форма мовної комунікації чогось на зразок *globish* (не має нічого спільного з *English* Шекспіра чи Оксфорда), який нівелює і спотворює будь-які культурні відмінності, а з іншого – зростає вплив “онтологічного націоналізму” певної мови, яка претендує на власну сакралізацію та ієрархічно вищий щодо інших мов статус. Барбара Кассен звернула увагу на те, що із цих домінуючих тенденцій мовної політики народжуються та розповсюджуються дві “вulgати”. Одна переконує нас в тому, ніби мова важить небагато, що це не що інше, як прозорий засіб для передачі ідей і понять (часто цю думку захищають деякі представники аналітичної філософії науки, які ратують за перехід до єдиної базової мови-інструменту). Інша твердить, що існують абсолютно “автентичні” мови (скажімо, як стверджував Гайдеггер, для філософії – це грецька та німецька), що ексклюзивно можуть передати сутність і велич (Духу? Нації? Раси?). Однак завдання “Європейського словника” полягає в утвердженні сили думки через силу мовлення (насамперед, тексти та ідіоми філософії, множини філософій). “Одна з найбільших радостей навчання – це спромога дати прочитати тексти у тому вигляді, в якому вони були написані, дати почути філософії тим голосом, яким вони промовляються, а таким-от чином, запропонувати засоби, за допомогою яких можна позбутися негайного, загального і банального, – засоби порівняння, мислення, говоріння. “Європейський словник філософій” має на меті стати педагогічним інструментом саме для такого зацікавлення. Я сподіваюсь, що він відіграє свою роль в манері творення

Європи”, – говорить Кассен. Отож вона висуває філософську “програму дій”.

1. Розглядати мову не просто як засіб для комунікації, а як таку, що цікава сама по собі.

2. Визнати, що ми зустрічаємо мову у формі множинності мов, і що ця плюральність є конститутивною для багатства світу.

3. Вивчати принаймні дві іноземні діючі мови, з одного боку, їхню класичну продукцію та, з іншого – відкрити для змін реальність.

4. Не зупинятися на цьому.

Останній пункт доведеться заповнити нам самим. Ми знаємо, що для українських реалій нагальною проблемою є співвідношення мови та держави. Чи зможе держава, її інстанції та інститути, забезпечити “зверху” вільний та розумний захист української та інших мов “національних меншин”? Дехто чекає і сподівається на це. Але треба діяти не зверху, а знизу. В контексті Європи, за даними останніх опитувань, один із двох європейців зізнається, що не володіє другою, іноземною мовою. Чи нам це загрожує? Мова – це національне багатство, що існує лише в живому вигляді, себто на практиці. Апарати державного контролю можуть лише стримувати, заохочувати чи консервувати цей бурхливий потік.

Відомо, що одним із найгірших (збіднюючих) сценаріїв є той, коли всі почнуть розмовляти на пласкому “суржику” (у світі – це сурогатна говірка LTI – *langue de transmission internationale*), й не випадково Кассен згадує вираз Віктора Клемперера про мову пропаганди Третього рейху “LTI” – *Lingua Tertii Imperii* – імперську, більше того, імперіалістичну мову. Сучасні дослідники, такі як Антоніо Негрі та Майкл Хардт у книзі “Імперія” також розставляють близькі для Барбари Кассен геополітичні акценти (до речі, вона входить до редакції франкомовного філософського часопису “*Multitudes*”, який очолює італієць Негрі). На погляд американця Хардта та європейця Негрі, світ розколовся на три одночасні тенденції: глобальне, універсальне та сингулярне. Імперській капіталістичній глобалізації, що охоплює сьогодні увесь світ, протистоять *multitudes* (у вустах авторів цей термін належить політичній філософії Спінози, тоді як Кассен радше говорить про нього у значенні Гумбольдта), “множинності” інтелектуальної універсальності, а також робітничих і творчих сингулярностей.

Добре відомо, що в Україні відповіддю на довготривале “імперське” домінування російської мови маємо два відрухи: один виливається в патріотично-націоналістичну “реакцію”, яка абсолютизує несправедливо пригнічену свого часу культуру, тим самим викликаючи

цілком природні й подеколи конфліктні “реакції” у відповідь. Цій реакції можна запропонувати перетворитися на життєствердну творчу “акцію” (що плідно розвивається й сама, без будь-яких бюрократичних гарантій): тобто протиставити “провінційному” ресантименту універсалістський проект *ренесансу*. Як у часи Відродження, культура живе, лишень відкриваючись назустріч іншим культурам. Великий “римлянин” Гете говорив так: “Хто не знає іноземних мов, нічого не знає про свою власну мову”. Щодо мовного питання в Європі, й, зокрема в Україні, додамо й відоме революційне гасло: “Будьмо реалістами – вимагаймо неможливого!” ...вивчаймо інші мови та культури! Інший світ можливий.

Сподіваємося, що переклад “Європейського словника філософій” українською мовою стане великим завоюванням саме в цьому напрямку.